

## “НЯМА ТАКОГА ЧАЛАВЕКА НА ЗЯМЛІ, ЯКОМУ БОГ ЯШЧЭ НЕ ДАПАМОГ...”

ЭКСПРЭСІЎНАСЦЬ МОВЫ “ДАВЫД-ГАРАДОЦКІХ КАНОНАЎ” ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Далёка не кожны аўтар мае ў сваёй творчай скарбонцы такія жанрава разнастайныя, тэматычна разнапланавыя творы, як Георгій Марчук. Самабытнасць і вышыня таленту пісьменніка, глыбіня і непаўторнасць яго душы ўвасобіліся праз каларытнае беларускае слова ў п’есах, апавесцях, апавяданнях, раманах, навелах, афарызмах, канонах, казках, сцэнарыях.

Асабліва цікавую старонку ў творчасці пісьменніка ўяўляюць сабой “Давыд-гарадоцкія каноны”, паколькі названы жанр з’яўляецца рэдкім у сучаснай беларускай літаратуры. Само слова *канон*, як вядома, мае некалькі значэнняў, адно з якіх – традыцыя, абавязковая норма, другое – правіла, палажэнне.

Георгій Марчук прысвяціў свае творы дарагім мясцінам, блізкім людзям, цікавым і таму запамінальным момантам жыцця, самым важным паняццям – складнікам лёсу любога чалавека. Аўтар усхваляе Маці, Бога, Час, Вецер, Хату, Школу, Вуліцу, Агарод, Базар, Гарынь. Удзячны і натхнёны чытач не можа не пакланіцца тым мясцінам, якія далі пачатак існаванню, тым людзям, што вялі і трымалі за руку, тым святыням, якія асвятляюць-аберагаюць нашы шляхі праз усё жыццё. У гэтым і заключаецца найвышэйшае прызначэнне мастацтва, у тым ліку і літаратуры, яе эстэтычнай вартасці.

Праз мову і змест канонаў бачыцца асоба аўтара і яе стаўленне да свету і Сусвету. Мудра і з гумарам прэзаік апавядае пра тое, чым жыве чалавек, чым поўніцца яго душа. Змест і мова названых твораў выразна пацвярджаюць ужо вядомае меркаванне літаратуразнаўцаў: Георгій Марчук – выдатны палескі пясняр. Асабліваці дыялектнай гаворкі, адлюстраваныя прэзаікам у творах, дазваляюць яму больш дакладна апісаць побыт, будзённую працу і, самае галоўнае, душэўны стан палешукоў, іх псіхалогію: *Нешчо там усё ж е. Мо недзе далёка. Не можа быць, коб Бог ды не прыдумаў шчо; Не жыві уныло, не жалей, што было, погадаў, што будзэ, беражы, шчо е; Трэбо і мне таке ўзяць; Шчо рабіць? Нешчо роза не прынялася. Аж з Рыгі везла.*

Побыт, звычаі палешукоў, бясспрэчна, дарагія аўтару, аповедамі пра іх, як залацінкамі народнага і сапраўднага, перасыпаны каноны: *Кажуць, калі намрэ гаспадар, то комін накосіцца налева, а калі гаспадыня – на правы бок; Там, дзе засталася ў хаце ўдава ці ўдавец, ружаў пад*

*вокнамі, што на вуліцу, не садзяць; Сакавік, – як кажуць, сонца ўжо блізка, хоць аблокі яшчэ нізка.* Відавочна, што шматгадовыя назіранні чалавека, яго вопыт і мудрасць увасобіліся ў традыцыях, у маральна-этычных няпісаных законах правілах, а значыць, у канонах.

Жанравая адметнасць, тэматычная накіраванасць, ідэйна-эмацыянальны змест твора заўсёды абумоўліваюць лексічную напаўняльнасць любога тэксту, у тым ліку мастацкага. У мове “Давыд-гарадоцкіх канонаў” Г. Марчука дамінуе некалькі пластоў лексікі. Напрыклад, актыўна функцыянуюць **словы, што называюць з’явы прыроды і навакольнага асяроддзя**, сярод якіх высокай частотнасцю вылучаюцца назвы раслін: *рака, суша, бераг, гара, хмара, дождж, зоры, мяцеліца, галалёд, вербы, лозы, таполі, яблыні, вішні, язмін, акацыі, бархоткі, бяссмертнікі, астры, півоні, мальвы, рута-мята, медуніца і г. д.*; **назвы прадметаў побыту сучаснага палешука, а таксама пабудов і іх частак**: *хата, вокны, веранда, шафы, дываны, іконы, вазоны, мост, лодка, вясло, люстра, умывальнік, падлога, зала, крэсла, тапчан, печ, грубка, клямка, кухня, стол, абажур, цырата, абразы, калодзеж, клуб, плот, сені, аканіцы, воз, школа, царква і інш.*; **назвы абстрактных паняццяў**, якія адлюстроўваюць багацце эмоцый, пачуцці аўтара і яго землякоў-палешукоў, маральна-этычную ацэнку жыццёвых прынцыпаў і канкрэтных сітуацый: *свята, грэх, ганьба, годнасць, цікаўнасць, цікавасць, абавязак, злосць, здароўе, памін душы, цуд, мара, воля, жыццё, старасць, сум, думкі, лучнасць, рытуал, звычай, прыстойнасць, шлюб, легкадумнасць, сумненне, недавер, пашана, адзінота, радасць, гора, гаспадарлівасць і г. д.*

Немагчыма стварыць запамінальныя вобразы без выяўленчых сродкаў мовы, або без тропаў. Таму натуральна, што аўтар ужывае параўнанні, эпітэты, перыфразы, метафары і іх разнавіднасці. Кожнае пераносна-вобразнае ўжыванне слова мае па-мастацку дакладны змест, які Г. Марчук нібы пачуў ці падгледзеў там, на радзіме, сярод землякоў.

Параўнанні ў канонах сустракаюцца і агульнамоўныя, і аказіянальныя, напоўненыя жыццесцвярджалым тонкім гумарам, дасціпным зместам: *Мужчыны выносяць з хаты гладкія, як іх лысыя галовы, самаробныя сасновыя табурэт-*

кі; *Калі гандлюе гараджанка на рынку насеннем кветак, яна непрыступная, як бэз, які расце пад вокнамі міліцыі; Доўгі, доўгі дзень, як тычка пад бобам у гародзе; Хату даглядаюць, як нявесту; Па хаце, якая згарэла, плачуць, як на чалавеку; Яна [рака] без лодкі, як гарод без кветак; Над вухам, як надакучлівая муха, лётаюць словы пра геаметрычныя фігуры і матэматычныя формулы; Трыццаць-пяцьдзесят хат пакуль з віншаваннем абыдзе, збіраючы харчы і грошы, на-томішся, як трактарыст на ворыве.*

Чытачу лёгка ўяўляюцца вобразы, створаныя з дапамогай прыведзеных тропаў, бо ў іх і аб'ект, і прадмет супастаўлення агульнавядомыя. Звязаныя ў адным кантэксце аўтарскай асацыяцыяй, такія аб'ект і прадмет дапамагаюць адчуць аптымістычную накіраванасць твораў.

Абагаўляючы і ажыўляючы свет вакол сябе, аўтар актыўна ўжывае метафары: *Рака мае свой нораў, паказухі, дурноты не даруе; Асірацела хата без агню ў печы; Душа ў ліпы ў агні плача; Хата не любіць цішыні; Яблыні і вішні пільнуюць вокны; Ды і самому ветру доўга буяніць не хапае сілы; Толькі тут, у родным мястэчку, ціша будзе не палохаць, а лапшыць раўнавагай і спакоем; Застагнала старая груша, і яе пабудзілі; Праз шчыліну ў плоце паўзе на вуліцу да сонца, не баючыся пылу, настурцыя.*

Аўтара захапляюць родныя краявіды, таму з такім замілаваннем ён гаворыць, здавалася б, пра самыя звычайныя з'явы прыроды, рэчаіснасці. Сапраўды, нас акаляе ўсё жывое: наваколле жыве разам з намі, мае душу і напоўнена сэнсам. Менавіта таму, думаецца, метафара Георгія Марчука блізкая да персаніфікацыі. У ліпы ёсць душа, а калі ёсць душа, яна плача і радуецца; пад вокнамі хаты чалавек пасадзіў яблыні і вішні – няхай яны вартуюць хату і яе прыгажосць; груша старая стогне ад ветру: не чапай, не руш.

Як разнавіднасць метафары ў канонах сустракаецца метанімія – адухаўленне вуліцы, агарода, школы, царквы: *Гудзе ўся вуліца двойчы: калі на ёй вяселле і калі провады ў войска; У войска праводзяць усёй вуліцай; Праца ў ім [агародзе] чорная, цяжкая, брудная, але агарод гарадчукоў корміць; Царква і школа паміж сабой не спрачаюцца; Вуліца выяўляе таленты, школа садзейнічае іх развіццю.*

Метанімія як стылістычны прыём у прыведзеных прыкладах адлюстроўвае адзінства думак і памкненняў людзей, гармонію адносін чалавека і прыроды. Дзе ні знаходзіўся б чалавек – у царкве ці ў школе, на вуліцы ці ў агародзе, – ён павінен мець толькі жыццесцвярджальныя намеры. Гэта ўхваляе і ўсхваляе аўтар.

Гаваркім вобразным сродкам з'яўляюцца апісальныя выразы-перыфразы, якія адначасова і

назваюць, і характарызуюць тыя з'явы прыроды, прадметы рэчаіснасці, жывых істот, абстрактныя паняцці, што трапляюць у поле зроку (гэта значыць, у поле жыцця, у поле душы) самога аўтара і гарадчукоў: *Так ціхая гаспадыня гарадка [рака] і жыве; Садзіцца за таполямі сонца. Вялікае чырвонае сіта; Родны кут у кожнага свой, для гарадчукоў ён – родная вуліца; Час ад часу недзе пад падлогаю ці на вышках шкрабуць спадарожнікі жыцця – мышы; О, вястун волі [вецер], якія ж прыемныя, гаючыя твае хвалі!; Руплівец, наплечнік усякага руху, ён [вецер]... змяняе свет вакол нас; У зеніце лета – ліпені – на душы гаркаваты асадак; Ён [жнівень] адабраў маю маладую маці, маё паскавае, пяшчотнае, добрае сэрца; Агарод – доля жанчыны, яе крыж і радасць; Непрыемныя хіба што скразнякі, яго [ветру] дзеці...*

Некаторыя даследчыкі мовы мастацкай літаратуры сцвярджаюць, што перыфраза – адметнасць найперш паэтычных жанраў [2, с. 71]. Аднак у лірычна-рамантычных канонах Г. Марчука ўзнёслыя па стылістычнай афарбоўцы апісальныя назвы не кантрастуюць з агульным кантэкстам, а наадварот, надзвычай адпавядаюць агульнай моўна-стылістычнай танальнасці твораў.

Эмоцыі аўтара, яго светаўспрымання ўвасобіліся таксама ў самых дробных штрыхах-дэталях пры апісаннях разгорнутых малюнкаў прыроды, побыту палешукоў, іх душэўнага стану: *Пачынаецца новы дзень салодкай катаргі, якую называюць жыццём; Ён [вецер] добры і цёплы; Горкі і салодкі, шчаслівы і нешчаслівы, але дзівосны час базару мінуў; Гоніць яшчэ пазімоваму злы вецер першы дробны дожджык; Чорны жнівень, чорны; Стаміліся, перахваляваліся ад светла-сумнай радасці, а спаць не хочацца; Гарэзлівыя падлеткі ганяюць на роверах па чужых вуліцах, разганяючы курэй; Яна [нявеста] хоча, каб жыццё яе было салодкім. Як відаць, аўтарскі эпітэт вызначаецца лаканічнасцю, дакладнасцю і тым самым узмацняе экспрэсію мовы канонаў.*

Адметнасць стылю пісьменніка прасочваецца і на сінтаксічным узроўні: розныя па будове сказны ўскладняюцца аднароднымі членамі – дзейнікамі, выказнікамі, азначэннямі, дапаўненнямі, акалічнасцямі: *Кожная хата мае характэрны пах, але ў кожнай хаце пахне хлебам, зёлкамі, сушанымі грыбамі; Хата, любая хата, маленькі ноеў каўчэг, калыска; У лодках-дубах дабіраліся на базар, да школы, на спатканне, у госці, у адведкі; Сыпле снег, змяркаецца, і на душы ва ўсіх узнёсла і светла; Вербы, лозы, таполі, гледзячыся ў вадку, робяць яе зялёнай; Плывуць гладыёлусы, бархоткі, бяссмертнікі, астры; Дзеці ўсюды аднолькавыя: цікаўныя, гарэзлівыя, непаслухмяныя і доб-*

*рыя; Глядзіш на кветкі, і абавязкова прыгадваюцца дзеці, вяселле і пацалункі; І муха, бывае, б'еца ў шкло, і матыль, а то і аса заляціць, і малярыйны камар столю таўчэ, і конік, які праз адчыненая акно ўскочыў, заблудзіўся, цвыркоча.*

Разнастайнасць праяў жыцця, яго зменлівасць, багатая палітра аўтарскіх пачуццяў раскрываюцца менавіта праз шматлікія і, як правіла, разгорнутыя рады аднародных членаў сказа, што, безумоўна, узмацняе выразнасць праявінай мовы. У “Каноне Часу” аўтар, напрыклад, ужывае каля ста моўных адзінак у якасці аднародных членаў сказа, аднак і тут яму ўдаецца пазбегнуць аднастайнасці выкладу. Ужо з першых радкоў, у якіх пісьменнік гаворыць, што ён любіць *вецер, флэксy, малых дзяцей, купалы царквы ў сонечных промнях, мокрыя дрэвы, сароку, варону, дзятла, яблыневы сад, рачулку, што цячэ з лесу, хросны ход, шлях да мястэчка, дзе жыў у дзяцінстве, сцiртy саломы на полі, дождж уначы, пах хлеба*, можна заўважыць свядомае парушэнне лагічнай аднароднасці паняццяў сінтаксічнага рада слоў, граматычную разнастайнасць выражэння аднародных членаў сказа. Менавіта таму вялікі па колькасці слоў сказ, доўгі, амаль на старонку, не ўяўляецца чытачу зацягнутым. Акрамя таго, пісьменнік удала актывізуе з яго дапамогай нашы думкі, уяўленні, эмоцыі... І можа, нехта нават упершыню задумаецца над тым, што ён любіць і ці любіць гэта, чым захапляецца ў жыцці, да чаго павінен імкнуцца. Трэба дадаць, што незахаваўне лагічнай аднароднасці паняццяў адлюстроўвае нязмушанасць, непасрэднасць мыслення аўтара, які нібы баіцца не ўзгадаць нешта дарагое, блізкае і таму ставіць у адзін рад назвы прадметаў побыту, раслін і жывёл, асоб і іх дзеянняў, страў і абстрактных паняццяў.

Наступны падобны па структуры сказ меншы па колькасным напаўненні аднароднымі членамі, аднак і ён праз аўтарскае ўспрыманне рэчаіснасці дапамагае чытачу свядома ацаніць тое, што прыносіць дысгармонію ў свет чалавека. *Ноч, крык чайкі, навальніца, абгарэлы лес, гульня ў карты, адключаны тэлефон, гарэлка, віншаванне са святам па тэлефоне, штучныя кветкі і шмат чаго яшчэ засмучае аўтара*, бо выклікае негатыўныя асацыяцыі. І чытач разумее кожнае слова пісьменніка, таму што сапраўднае мастацтва не патрабуе тлумачэння думак, апісанняў эмоцый, яно рэхам адгукаецца ў душы і свядомасці.

Цікавым і арыгінальным лінгвістычным фактам стылю Георгія Марчука з'яўляецца выкарыстанне хрыі (з грэч. *chreiodos* – ‘карысны’), што абазначае кароткае апавяданне, невялікі анекдот з павучальным зместам, вывадам [1,

с. 348]. Такія мінітворы ў шырокім кантэксце канонаў напоўнены глыбокім сэнсам і цікавым падтэкстам, гучаць яны з вуснаў мясцовага філосафа, але за імі заўсёды відаць асоба аўтара, яго стаўленне да жыцця ва ўсіх духоўна-маральных праяўленнях:

*То паслухайце прытчу:*

– *Бог, мне сумна.*

*І Бог даў чалавеку тэлебачанне.*

– *Бог, мне сумна.*

*І Бог даў чалавеку камп'ютэр.*

– *Бог, мне сумна.*

*Бог даў чалавеку сотавы тэлефон. Чалавек пераадрасаваў просьбу.*

– *Мне ўсё роўна сумна, д'ябал.*

*І д'ябал прымусіў чалавека за ўсё, што даў Бог, плаціць грошы. Больш просьбаў не было. На іх цяпер чалавеку не хапае часу. Ведаеце, хто геній з геніяў?*

– *Хто?*

– *Той, хто прыдумаў людзям Бога і чорта.*

Аўтар дае магчымасць чытачу яшчэ раз пераацаніць каштоўнасці і падказвае: радуйся малому, радуйся кожнаму моманту, з удзячнасцю прымай і беражы дабро – гэта і ёсць асноўная думка канонаў. Радуйся, калі засталася бацькоўская хата і ёсць куды і да каго вярнуцца... Г. Марчук раіць нам дараваць адно аднаму дробныя грахі, каб яны не перараслі ў вялікія, недаравальныя. Праз іх падказвае, што лепш быць далёкім, але ўсё ж сваяком Бога, чым найбліжэйшым суседам чорта; жывіце па-боску – такі яшчэ адзін жыццёвы канон-самота пісьменніка. Ён упэўнены, што трэба не шкадаваць часу і слоў для прызнання ўсяму жывому ў любові, бо ў старасці на гэта можа не хапіць часу, і таму лепш рана, чым позна, а потым ужо лепш позна, чым ніколі, пачынаць рабіць дабро.

Толькі тады, калі душа чалавека напоўнена і нават перапоўнена жаданнем рабіць дабро, калі розум накіраваны на стварэнне, тады ёсць вялікі сэнс у жыцці, тады чалавек кланяецца ўсяму святому і жывому – Хаце і Агароду, Вуліцы і Базару, Гарыні і Ветру, Школе і Часу, Маці і Богу: *Я стаяў як зачараваны ля царкоўнай брамы і слухаў, слухаў, слухаў... Сцішылася прырода. Аж да нябёсаў неслася: “Господи, да исправится молитва моя...”*

#### Спіс літаратуры

1. Москвин, В. М. Стилистика русского языка : теоретический курс / В. М. Москвин. – 4-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д, 2006. – 630 с.

2. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы : вуч. дапам. / А. К. Юрэвіч. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск, 1992. – 288 с.

Алена БАГАМОЛАВА,  
кандыдат філалагічных навук.